

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ปัจจุบันประเทศต่างๆ รวมทั้งประเทศไทยกำลังเผชิญปัญหาวิกฤติทางสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรง ปัญหาการลดลงทั้งปริมาณและคุณภาพของทรัพยากรธรรมชาติที่ค่อยๆ แผ่ขยายออกไปอย่างรวดเร็วและทวีความรุนแรงเพิ่มขึ้นทุกขณะ ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้น ประกอบกับความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ในการแก่งแย่งแข่งขันกันใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างฟุ่มเฟือยในขณะที่ทรัพยากรธรรมชาติมีอย่างจำกัด โดยมีการคิดค้นพัฒนาตัดแปลงรูปแบบผลิตภัณฑ์เพื่อบริโภคและอุปโภคสนองความต้องการของมนุษย์ที่เพิ่มมากขึ้น ผลที่เกิดขึ้นคือการเกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมทุกแห่งของโลกซึ่งมีความรุนแรงและมีแนวโน้มมากขึ้นในอนาคต ช่วงปลายทศวรรษถึงต้นทศวรรษ 1970 เป็นช่วงที่สังคมโลกเริ่มต้นตัวตระหนักถึงปัญหาสิ่งแวดล้อมอันเป็นผลมาจากปรากฏการณ์หลายเรื่อง เช่น ภาวะเรือนกระจก ช่องโหว่ของบรรยากาศโลก การทำลายระบบนิเวศ ปัญหาสุขภาพ การใช้สารเคมีในการเกษตรและอุตสาหกรรม เหล่านี้เป็นตัวกระตุ้นให้ประชาคมโลกสนใจและให้ความสำคัญกับปัญหาสิ่งแวดล้อมมากขึ้น สำหรับสถานการณ์สิ่งแวดล้อมในประเทศไทยในอดีตตั้งแต่เริ่มแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 เมื่อปี 2504 มีการเร่งขยายตัวทางเศรษฐกิจโดยแผนพัฒนาฯ ดังกล่าวดำเนินตามรูปแบบที่สหรัฐอเมริกาวางไว้ ทำให้ประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างหลักตั้งแต่การดำเนินชีวิตของประชาชน วิถีทางการใช้เทคโนโลยีเพื่อการเกษตรและการผลิตทางอุตสาหกรรมในการพัฒนาประเทศ (อานันท์ ปันยารชุน, 2542)

จากสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ทำให้ประเทศไทยมองเห็นความจำเป็นในการพัฒนาแบบยั่งยืนตามกระแสพระราชดำริของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่พระราชทานแก่ประชาชนเมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2540 เกี่ยวกับการพัฒนา “เศรษฐกิจพอเพียง” ทั้งนี้เพื่อเป้าหมายที่สำคัญสูงสุด คือ สังคมที่ยั่งยืน (sustainable society) ซึ่งหมายถึง สังคมที่มีการจัดการมนุษย์และสิ่งแวดล้อมอย่างเหมาะสม โดยที่มนุษย์ได้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อม และสิ่งแวดล้อมเองต้องไม่ถูกทำลายจนเกินศักยภาพที่จะฟื้นคืนได้ตามธรรมชาติ ทั้งนี้ในชั่วอายุต่อไป ต้องได้รับประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมไม่น้อยกว่าชนในปัจจุบันได้รับ (มนัส สุวรรณ, 2549)

เศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาที่ชี้ถึงแนวทางปฏิบัติตน โดยคำนึงถึงความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการสร้างภูมิคุ้มกันที่ดี เพื่อพร้อมรับต่อความเสี่ยง บนพื้นฐานของความรอบรู้ ความรอบคอบ ระมัดระวัง และคุณธรรม การใช้ความรู้อย่างถูกหลักวิชาการ ด้วยความรอบคอบ และระมัดระวัง ควบคู่ไปกับการกระทำที่ไม่เบียดเบียนกัน การแบ่งปัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ความร่วมมือปรองดองกันในสังคม จะสร้างสายใยเชื่อมโยงคนในภาคส่วนต่างๆ ของสังคมเข้าด้วยกัน สร้างสรรค์พลังในทางบวก นำไปสู่ความสามัคคี การพัฒนาที่สมดุลและยั่งยืน และการพร้อมรับต่อการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2549)

ตั้งแต่มีการจัดทำมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 ปี พ.ศ. 2504-2509 นั้น ได้มีการปรับปรุงแผนพัฒนาฯ มาโดยตลอด ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 ที่เริ่มให้ความสำคัญกับแนวทางและเป้าหมายในการรับฟังความคิดเห็นจากภาคีพัฒนาเข้าร่วมด้วย ว่าการพัฒนาโดยมีทิศทางเอาคนเป็นศูนย์กลาง ไปสู่เป้าหมายของการที่จะให้แข็งแกร่ง ไปสู่การพัฒนาที่ก้าวหน้าขึ้น โดยยังอยู่ในเรื่องของกระจายรายได้ เรื่องขีดความสามารถในการแข่งขัน ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 เริ่มบรรจุเอาปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเข้ามาไว้ในแผนพัฒนาฯ อย่างเป็นทางการ เริ่มพูดถึงเรื่องการเปลี่ยนแปลง พูดถึงเรื่องข้อตกลงทางการค้า พูดถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากวิกฤตเศรษฐกิจ พูดถึงความอ่อนแอในโครงสร้างเศรษฐกิจไทย ยึดความไปสู่จุดสมดุลตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เน้นความรู้ จริยธรรม มีกลไกและระเบียบที่เอื้อต่อการพัฒนาที่สร้างความเป็นธรรมในสังคม ปัจจุบัน ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10 ได้กำหนดพันธกิจของการพัฒนาที่สำคัญไว้ 5 ด้าน ดังนี้ 1) พัฒนาคุณภาพคนในชาติให้มีความรู้คู่คุณธรรมและสร้างสังคมฐานความรู้ให้เป็นภูมิคุ้มกัน พร้อมรับการเปลี่ยนแปลง มีการปฏิรูปการศึกษาในทุกระดับเพื่อให้ผู้เรียนมีกำลังปัญญาในการพัฒนาประเทศ รู้เท่าทันและก้าวไปกับโลกอย่างมั่นคง มีจิตสำนึกในด้านความเป็นไทย ยึดมั่นในคุณธรรมจริยธรรมของศาสนาต่างๆ และอื่นๆ 2) ปฏิรูปโครงสร้างเศรษฐกิจให้แข็งแกร่ง มั่นคง แข่งขันได้ และเป็นธรรม เน้นการพึ่งตนเองลดการพึ่งพาจากภายนอก มีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี มีคุณภาพ กระจายการพัฒนาอย่างเป็นธรรม ปรับโครงสร้างภาคเกษตร อุตสาหกรรม และบริการสู่การผลิตฐานความรู้ การต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นและสากลให้สมดุล ปรับโครงสร้างพื้นฐานและโลจิสติกส์ พลังงาน องค์กรความรู้ กลไกที่เกี่ยวข้องและอื่นๆ 3) เสริมสร้างความเท่าเทียมและความเข้มแข็งของชุมชนและสังคม รวมพลังเป็นเครือข่ายการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง มุ่งคงความหลากหลายทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทย ลดเงื่อนไขความขัดแย้งด้วยสันติวิธี สร้างสันติสุขและความสมานฉันท์ในสังคมไทยกับสังคมของโลก 4) ดำรงไว้ซึ่งความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่ดี มุ่งให้ชุมชนมีองค์ความรู้และภูมิคุ้มกัน มีสิทธิ

ในการเข้าถึงและจัดการทรัพยากร การอนุรักษ์คุ้มครองทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ ให้เป็นฐานที่มั่นคงของสังคมไทย 5) พัฒนาระบบบริหารจัดการประเทศให้เกิดธรรมาภิบาลในทุกระดับ มีการกระจายอำนาจเสริมสร้างประชาธิปไตย บริหารจัดการด้วยความโปร่งใส รับผิดชอบต่อสาธารณะ ยุติธรรม (สมพงษ์ จิตระดับ สุอังคะวาทิน, 2549)

การที่ภาครัฐได้น้อมรับนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปปรับใช้ในการบริหารประเทศและบรรจุไว้ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10 พ.ศ. 2550-2554 ทำให้ประชาชนได้รู้จักหลักของความพอเพียง เพื่อได้นำไปใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน จากการส่งเสริมของทุกภาคส่วนและทุกจังหวัดจึงเริ่มมีการดำเนินกิจกรรมด้านเศรษฐกิจพอเพียงเกิดขึ้น จังหวัดแพร่เป็นพื้นที่หนึ่งที่น้อมรับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาส่งเสริมเริ่มปรับใช้ในท้องถิ่นต่างๆ แต่เดิมนั้นเมืองแพร่มีชื่อเสียงเลื่องชื่อในด้านสินค้าจากไม้สัก ประดู่ หนัาต่าง งานแกะสลักไม้ ประชากรส่วนใหญ่จึงมีอาชีพค้าขายสินค้าหัตถกรรมจากไม้เป็นฐานทางเศรษฐกิจที่สำคัญของจังหวัด แต่ยังมีอีกภาคส่วนหนึ่งที่เป็นภาคการเกษตรที่เป็นพื้นที่สร้างแหล่งอาหารอันอุดมสมบูรณ์ของจังหวัดแห่งหนึ่ง คือ บ้านร่องกาศได้ ต.ร่องกาศ อ.สูงเม่น จ.แพร่ ที่มีจำนวนครัวเรือนทั้งหมดของสองหมู่บ้าน 315 ครัวเรือน จำนวนประชากรทั้งหมด 1,184 คน หญิง 577 คน ชาย 607 คน (องค์การบริหารส่วนตำบลร่องกาศ, 2549) ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ พื้นที่ในชุมชนจึงเป็นท้องนา อันเป็นแหล่งผลิตข้าวที่มีคุณภาพดีมีความสำคัญหนึ่งในหลาย ๆ พื้นที่ของจังหวัดแพร่ ในพื้นที่มีสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงจากการได้รับอุทกภัย พื้นที่ทางการเกษตรเสียหายหลายครั้ง จากน้ำท่วมใหญ่ในจังหวัดแพร่ ปี พ.ศ. 2538 และอีกหลาย ๆ ครั้งจนถึงครั้งล่าสุด เมื่อพฤษภาคม พ.ศ. 2549 มานี้ ภายในชุมชนได้รับผลกระทบจากสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไป การปรับตัวไม่ทันกับความเสียหายที่ได้รับบางคนปรับตัวไม่ได้ จนต้องพึ่งพิงหลายสิ่งหลายอย่างจากภายนอกให้ความช่วยเหลือ แต่มีสิ่งใดบ้างในการที่ชุมชนจะอยู่ร่วมกันได้บนพื้นฐานของความเสียหายและความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ชุมชนบ้านร่องกาศได้ จึงได้เริ่มดำเนินการพัฒนาชุมชนและสิ่งแวดล้อมตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงจากการส่งเสริมการเรียนรู้ของกรมพัฒนาชุมชนในปี พ.ศ. 2549 โดยมีเจ้าหน้าที่เข้ามาส่งเสริมในภาคส่วนต่างๆ ที่โรงเรียนภูมิปัญญา โดยสอนให้ชุมชนได้นำหลัก และสนับสนุนให้เกิดการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในการดำเนินชีวิต ภายในชุมชนมีการใช้ชีวิตวิถีชีวิตแบบชนบท ช่วยเหลือเกื้อกูลกันตามวิถีชาวนา มีการร่วมกันดำเนินกิจกรรมทางศาสนา ที่มุ่งสร้างฐานคิด จิตใจ สร้างคน สร้างงานและสร้างศิลปกรรม ควบคู่ไปกับการพัฒนาวัตถุเป็นหนึ่งในหมู่บ้านที่นำสถาบันศาสนาเข้าร่วมในงานพัฒนา พระสงฆ์จึงเป็นเสมือนผู้นำทั้งทางโลกและ จิตวิญญาณ เป็นศูนย์รวมจิตใจในการสร้างความสามัคคีและเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติทางศาสนา วัดเป็นศูนย์รวมถ่ายทอดแนวพระราชดำริเพื่อนำไปปฏิบัติ โดยอาศัยผู้นำทางศาสนา และผู้นำในชุมชนเป็นแบบอย่างในการนำ

วิถีทางธรรม ร่วมกับ การดำเนินชีวิตตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงการพัฒนาชุมชนและสิ่งแวดล้อมตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อนำไปสู่ชุมชนเข้มแข็งสังคมที่ยั่งยืน โดยมีผลลัพธ์ที่เป็นการสร้างทุนทางสังคมทุนทางทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม นั้นนำไปสู่สิ่งที่ต้องการทราบว่าชุมชนมีการดำเนินการพัฒนาชุมชนและสิ่งแวดล้อม โดยมีปัจจัยที่ทำให้เกิดการสร้างทุนทางสังคม ทุนทางทรัพยากร สิ่งแวดล้อมอย่างไร อันเป็นสิ่งที่ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะเข้าไปศึกษาปัจจัยที่สำคัญของการพัฒนาชุมชนและสิ่งแวดล้อมที่เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางใดบ้าง เพื่อนำเสนอ ให้เห็นศักยภาพของการพัฒนาชุมชนและสิ่งแวดล้อมตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่นำมาใช้ในชุมชนบ้านร่องกาศได้ ที่สามารถนำแบบอย่างการพัฒนาดังกล่าว ปรับนำไปสู่ชุมชนอื่นๆ ได้ต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

เพื่อศึกษาปัจจัยในการสร้างทุนทางสังคม ทุนทางทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมจากการพัฒนาชุมชนและสิ่งแวดล้อมตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงของชุมชนบ้านร่องกาศได้

1.3 ขอบเขตการศึกษา

1.3.1 ขอบเขตพื้นที่

การศึกษาในเขตพื้นที่ครอบคลุม พื้นที่บ้านร่องกาศได้ คือ หมู่ที่ 5 และหมู่ที่ 11 ต.ร่องกาศ อ.เมือง จ.แพร่ โรงเรียนภูมิปัญญา พื้นที่อยู่อาศัยและพื้นที่ประกอบการเกษตรของประชากรในบ้านร่องกาศได้ ครอบคลุมพื้นที่ใกล้เคียง หน่วยการเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง โดยมีผู้อาศัยในพื้นที่บ้านร่องกาศได้จำนวนรวม 315ครัวเรือน 1,184 คน โดยผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informants) ในการศึกษา ได้แก่ ผู้นำชุมชน ชาวบ้าน ข้าราชการ จำนวน 60 คน เป็นตัวแทนของชุมชน

1.3.2 ขอบเขตเนื้อหา

ศึกษาปัจจัยในการสร้างทุนสังคมทุนทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมจากปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก วิธีการดำเนินชีวิตภายใต้การพัฒนาชุมชนและสิ่งแวดล้อมตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงของชุมชนบ้านร่องกาศได้ วิถีชีวิต อดีต ปัจจุบัน อนาคต วัฒนธรรมของชุมชน ทรัพยากรสภาพแวดล้อมโดยทั่วไป มองปรากฏการณ์โดยองค์รวม เรียนรู้ชุมชน ความสำเร็จและปัญหาอธิบายสิ่งเกิดขึ้นพร้อมร่วมหาข้อค้นพบและแนวทางแก้ไข โดยอาศัยข้อมูลจากการสัมภาษณ์ อภิปรายกลุ่ม การสังเกต ประกอบด้วยเนื้อหาต่อไปนี้

1. บริบทโดยทั่วไปของชุมชนบ้านร่องกาศไต้

- 1.1 ประวัติหมู่บ้านข้อมูลชุมชน
- 1.2 ลักษณะทางกายภาพ ภูมิประเทศ การตั้งบ้านเรือนทรัพยากรธรรมชาติ
- 1.3 รูปแบบการปกครอง
- 1.4 รูปแบบการศึกษา
- 1.5 สาธารณสุข
- 1.6 สภาพทางเศรษฐกิจ
- 1.7 วิธีการดำเนินชีวิต
- 1.8 ประเพณีและวัฒนธรรม ที่สำคัญของชุมชน
- 1.9 ภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 1.10 การพัฒนาชุมชนและสิ่งแวดล้อมตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง

2. ปัจจัยในการสร้างทุนทางสังคมและทุนทรัพยากรสิ่งแวดล้อมจากการพัฒนาชุมชนและสิ่งแวดล้อมตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง

1.3.3 ขอบเขตด้านระยะเวลา

การศึกษาครั้งนี้ใช้ระยะเวลาการเตรียมการและดำเนินการวิจัย 9 เดือน ตั้งแต่เดือนมกราคม 2551 ถึงเดือน กันยายน 2551 เก็บข้อมูลในพื้นที่ ระยะเวลา 2 เดือน

1.4 นิยามศัพท์เฉพาะ

การพัฒนา หมายถึง การกระทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่งที่ดีกว่าเดิมอย่างเป็นระบบ ซึ่งในการศึกษาครั้งนี้หมายถึง การเปลี่ยนแปลงความเป็นอยู่ตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

เศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง การจัดการรายรับรายจ่ายด้วย ความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการสร้างภูมิคุ้มกันที่ดี เพื่อพร้อมรับต่อความเสี่ยง บนพื้นฐานของความรอบรู้ ความรอบคอบ ระมัดระวัง และคุณธรรม การใช้ความรู้อย่างถูกหลักวิชาการ ควบคู่ไปกับการกระทำที่ไม่เบียดเบียนกัน การแบ่งปัน สามารถช่วยเหลือซึ่งกัน เป็นการดำเนินชีวิต อย่างพออยู่ พอดี พอกิน สามารถพึ่งตนเองได้โดยไม่เบียดเบียนคนอื่นแลกเปลี่ยนร่วมมือช่วยเหลือกัน เพื่อให้ส่วนรวมได้รับประโยชน์

การพัฒนาชุมชนและสิ่งแวดล้อมตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง คือ การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชุมชน ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของทางสายกลางและความไม่ประมาทในการดำเนินชีวิต โดย

คำนึงถึงความพอประมาณ ความมีเหตุผล การสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว ตลอดจนใช้ความรู้ ความรอบคอบ คุณธรรม ประกอบการวางแผน การตัดสินใจ ดำเนินการ ต่อสังคม และทุกสิ่งทุกอย่างรอบๆ ตัวมนุษย์

ทุนสังคม หมายถึง สิ่งที่เป็นทรัพยากรเพื่อใช้ในการพัฒนาสังคมเช่น เครือข่าย ความสัมพันธ์ระหว่างสังคมในรูปแบบประชาสังคม การมี วัฒนธรรม ของการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ของประชากรในชุมชน ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมดำเนินการบนฐานของคุณธรรม สร้างสายใยความผูกพัน เสริมสร้างความรู้ในวัฒนธรรมที่สั่งมาของชุมชน ผ่านภูมิปัญญาท้องถิ่น เปลี่ยนแปลงความรู้ เกิดเป็นพลังในชุมชน สืบสานต่อยอดแก่คนรุ่นต่อไป เป็นภูมิคุ้มกันให้ชุมชนเข้มแข็ง พึ่งพาตนเองได้

ทุนทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งที่เป็นประโยชน์ในการดำเนินชีวิตเช่นพื้นที่ทำกิน ที่อยู่อาศัยและสิ่งอื่นๆที่มนุษย์หาได้จากสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติและสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น ให้ซึ่งหมายรวมถึง การใช้ทรัพยากรต่างๆ มีเหตุผล มีความเข้าใจดีพอประมาณ

ปัจจัยภายนอก หมายถึง การสนับสนุนจากภาครัฐ ภาคเอกชน เจ้าหน้าที่ของรัฐ พนักงานเอกชน จากนอกชุมชนที่เข้ามาดำเนินกิจกรรมต่างๆ ในชุมชนบ้านร่องกาศใต้

ปัจจัยภายใน หมายถึงองค์ประกอบต่างๆที่มีอยู่ภายในชุมชนยกตัวอย่างเช่น วิถีชีวิต การจัดการ การมีส่วนร่วม การรวมกลุ่ม จิตสำนึก ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภาวะผู้นำ ของประชากรในชุมชนบ้านร่องกาศใต้